

## مبانی قرآنی اندیشه‌ی جهادی امام خامنه‌ای (مدّ ظلّه العالی) ناظر بر جنگ سخت و نرم

زهرة اخوان مقدم<sup>۱</sup>، زینب نوبخت گیلوان<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران (نویسنده مسئول)

<sup>۲</sup> کارشناس ارشد علوم قرآنی، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

### چکیده

امام خامنه‌ای (مدّ ظلّه العالی) درباره مسائل گوناگون از جمله جهاد، سخنانی ایراد فرمودند این سخنان گاهی ناظر بر جنگ سخت و گاهی ناظر بر جنگ نرم می باشد این پژوهش به دنبال آن است که مبانی قرآنی اندیشه امام خامنه ای ناظر بر جنگ سخت و نرم را استخراج کند. روش جمع آوری مطالب در این پژوهش کتابخانه‌ای بوده و روش تحقیق توصیفی تحلیلی و در مواردی تطبیقی است. با بررسی نگاه امام خامنه‌ای (مدّ ظلّه العالی) در خصوص مبحث جهاد، اعم از جهاد سخت، جهاد نرم، اهمّ مبانی قرآنی ایشان مشخص شد و این نتیجه به دست آمد که در اندیشه رهبری، رهبری بر مقابله با تهدیدات و ضرورت وجود نیروهای لایق و تقویت پایگاه های نظامی تاکید دارند که سخنان ایشان براساس آیات متعدد قرآن است همچنین رهبری علاوه بر جنگ سخت، توصیه‌هایی در حوزه جنگ نرم در مباحثی چون جهاد سیاسی فرهنگی و اقتصادی و علمی داشته که سبب رشد و اعتلای جامعه اسلامی می شود و همه این بیانات ریشه های قرآنی داشته و بر منبع وحی استوار است.

**واژه‌های کلیدی:** قرآن، جهاد، امام خامنه‌ای، مبانی قرآنی، جنگ سخت، جنگ نرم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## ۱- مقدمه

خداوند انبیاء را با هدف ایجاد جامعه‌ی فاضله و ایجاد تمدن بر پایه مبانی الهی مبعوث کرد، تمدنی که در آن، انسان‌ها به رشد مادی و معنوی و آنچه غایت خلقتشان بوده است، برسند. بدون تردید پایه‌گذاری، تکوین و گسترش تمدن‌ها فقط در پرتو تلاش مستمر انسان‌ها میسر است و یکی از شاخصه‌های بارز تمدن‌ها، تلاش و کوشش مستمر افراد آن جامعه است. در منابع اسلامی این تلاش مستمر مورد توجه تام قرار گرفته و از آن با عنوان مجاهدت یاد شده است که تأثیر بسزایی در رشد و دوام تمدن اسلامی دارد. بر این اساس در بیان امام خامنه‌ای نیز، واژه مجاهدت واژه‌ای استراتژیک است که با توجه به آثار عمیق آن در رشد و دوام تمدن نوین اسلامی، در مناسبت‌های مختلف همه را به مجاهدت در همه امور دعوت کرده‌اند و به اعتقاد معظم له، مجاهدت یکی از ارکان شکل‌گیری تمدن اسلامی است.

یکی از ضرورت‌های تحقیقی در حوزه قرآن، نظام اسلامی و مسائل مختلف پیرامون آن بر پایه قرآن است. و نگرش مسلمانان به به نظام اسلامی، نگرشی تمدن ساز بوده که بر اساس آیات قرآن و توسط پیامبر(ص) پایه‌ریزی شده است. امام خامنه‌ای نیز، به عنوان امام این امت اسلامی در عصر حاضر، با بیانات ارزشمند خود سعی در نهادینه کردن ایده‌های تمدن محور حکومت اسلامی داشته و منبع مبانی تمدن اسلامی را قرآن می‌دانند. یکی از مواردی که ایشان، بر روی آن بسیار تأکید داشته و آن را رمز به سامان رسیدن امور و از ارکان اصلی تمدن اسلامی می‌دانند، مجاهدت مداوم است.

اما پرسش‌های ما در این مقاله، بدین صورت است که جهاد چیست؟ اندیشه‌های امام خامنه‌ای در لزوم جهاد چه مواردی می‌باشد؟ ایشان چگونه پایه‌ریزی تمدن اسلامی را در گرو جهاد می‌دانند؟ آیا در قرآن نیز بر لزوم جهاد در عرصه‌های مختلف تأکید شده است؟

با توجه به اهمیت مقوله‌ی جهاد در بیانات ارزشمند امام خامنه‌ای در سال‌های اخیر، در زمینه فعالیت‌های جهادی، به خصوص بحث مدیریت جهادی، پژوهش‌های زیادی انجام شده است؛ اما وجه تمایز پژوهش حاضر، بحث مبانی قرآنی اندیشه‌های جهادی ایشان در حوزه‌ی جنگ نرم و سخت است که بایستی از قرآن کریم، استخراج شود. روش تحقیق به صورت تحلیلی - توصیفی بوده و منبع اصلی این مقاله، قرآن و بیانات رهبری می‌باشد البته برای درک و استفاده بیشتر از این دو اصل، به تفاسیر بزرگان و آراء اندیشمندان نیز مراجعه شده است.

لذا در نوشتار حاضر، ابتدا به تعاریف، مفاهیم و مبانی نظری بحث، اعم از معنای «مبانی قرآنی»، «جهاد»، «جنگ سخت»، «جنگ نرم» ... پرداخته می‌شود. در قسمت بعدی اندیشه‌های امام خامنه‌ای ناظر بر جنگ سخت مطرح می‌شود که شامل مواردی چون مقابله با تهدیدات و تعرضات نظامی، تقویت پایگاه‌های نظامی و لزوم حفظ امنیت کشور است و در هر قسمت، با بررسی آیات الهی، مبانی قرآنی آن‌ها نیز بیان می‌شود. در قسمت آخر نیز اندیشه‌های معظم‌له در باب جنگ نرم، اعم از جهاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و علمی مورد بررسی قرار گرفته و مبانی قرآنی آن‌ها مطرح می‌شود.

## ۲- مفهوم شناسی پژوهش

پیش از ورود به بحث ضروری است که مفهوم برخی واژه‌ها و عبارات اصلی این مقاله، مانند «مبانی قرآنی»، «جهاد» و «جنگ سخت و نرم» روشن شود سپس به بحث اصلی پرداخته شود لذا در ادامه مفهوم برخی از این اصطلاحات بررسی می‌شود.

## ۱-۲- معنای «مبانی قرآنی»

لغت‌شناسان، مبانی را جمع مبنی و از ریشه‌ی «ب ن ی» و به معنی بنیاد، شالوده، بنیان، اساس، پایه، زیرساخت و ریشه دانسته‌اند (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۱۱۲). آنان این واژگان را با کلماتی همچون اصل، قاعده، ضابطه مترادف شمرده‌اند. مصطفوی در التحقیق، پس از گزارش سخنان اهل لغت درباره مبانی می‌نویسد: «معنای اصلی این واژه، ضمیمه سازی اجزاء، مواد و عناصر خاص به یکدیگر برای پیدایش ساختار ویژه با کیفیت و هیئت خاص است؛ تفاوت ندارد که آن ساختار، مادی

باشد یا معنوی» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۳۴۴).

مبانی می‌تواند متعدد مانند مبانی عقلی، مبانی روایی، مبانی تاریخی، مبانی قرآنی، مبانی تجربی و غیره باشد که پژوهش حاضر، به دنبال مبانی قرآنی است. مراد از مبانی قرآنی، پایه‌ها، شالوده‌ها و زیر ساخت‌هایی است، که موضوعی برآن استوار است. وقتی می‌گوییم مبانی قرآنی اندیشه‌های جهادی، منظور آن است که این نوع اندیشه، بر پایه‌ها و زیرساخت‌های قرآنی استوار بوده که با یافتن آن‌ها، ضرورت و ریشه‌های آن بر همگان ملموس خواهد شد.

## ۲-۲- معنای «جهاد» در لغت و اصطلاح

از نظر راغب اصفهانی کلمه جهاد دارای دو ریشه است کلمه جهاد اگر از ماده‌ی جَهد به فتح جیم باشد به معنای «سختی و مشقت» و اگر از ماده‌ی جُهد به ضم جیم باشد به معنای «نیرو و قدرت» است. (راغب، ۱۳۶۳، ص ۱۰۱). البته برای جَهد، معنای «زمین سخت که در آن گیاه نروید» نیز بیان شده است (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۷، ص ۲۰۹۴). صاحب قاموس نیز می‌گوید: «اصل کلمه جهاد از «جهد» (به فتح جیم و ضم آن) است و به معنای تلاش توأم با رنج و زحمت می‌باشد. جهاد مصدر باب مفاعله و به معنی بسیار تلاش کردن می‌باشد و نیز اسم است به معنی جنگ و جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است» (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۷۷). جهاد در اصطلاح به معنای بذل جان و مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر دین است، (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۱، ص ۳).

## ۲-۳- ارتباط جهاد و جنگ و انواع «جنگ»

جهاد در معنای خاص آن به عنوان جنگ با دشمن به کار می‌رود. از جنگ، تعریف واحدی ارائه نشده و هر کس و هر اندیشه‌ای، جنگ را به گونه‌ای تعریف می‌کند که با تعریف‌های دیگر متفاوت و حتی ناسازگار است. تعدد در تعریف جنگ، تنوع در طبقه‌بندی و انواع آن را نیز پدید می‌آورد که در ادامه به آن پرداخته می‌شود. آلن بیرو (۱۸۷۶-۱۹۶۷)، جنگ را به معنای آزمودن نیروها با استفاده از اسلحه در سطح ملت‌ها (جنگ خارجی) یا گروه‌های رقیب در داخل یک کشور (جنگ داخلی) می‌داند. بنابراین، جنگ، ستیزه‌خشن و منظمی است که بین دو یا چند اجتماع مستقل در می‌گیرد. نوعی از تقسیم‌بندی از جنگ که به اندازه تاریخ بشر قدمت دارد و فقط ممکن است غلبه با یکی از آن‌ها باشد، عبارت است از: جنگ سخت، جنگ سرد، جنگ نرم. بررسی مقوله جنگ و منازعات میان کشورها نیز نشان می‌دهد تا پایان جنگ جهانی دوم، غلبه با جنگ‌های سخت متکی بر قدرت سخت است، ولی از این تاریخ به بعد، انواع جنگ‌های دیگر کنار جنگ سخت موضوعیت می‌یابد. با بررسی اجمالی می‌توان این جنگ‌ها را به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

### ۲-۳-۱- جنگ سخت و نیمه سخت

منظور از جنگ سخت، جنگ نظامی و فیزیکی میان سربازان و نظامیان مهاجم و جبهه‌ی مقابل است. اما هدف اصلی از جنگ نیمه سخت، تغییر حاکمان و مسئولان کشور است. در این نوع از جنگ که معمولاً برای سرنگون کردن و تسخیر یک حکومت است، سپاه دشمن علناً وارد جنگ نمی‌شود، بلکه سعی می‌کند مهره‌های خود را توسط کودتای نظامی به قدرت برساند.

### ۲-۳-۲- جنگ نرم

مفهوم جنگ نرم در مقابل جنگ سخت است و تعریف یکسانی در مورد آن وجود ندارد. جان کالینز، نظریه‌پرداز دانشگاه ملی جنگ امریکا، جنگ نرم را این‌گونه تعریف می‌کند: «استفاده طراحی‌شده از تبلیغات و ابزارهای مربوط به آن، برای نفوذ در مختصات فکری دشمن، با توسل به شیوه‌هایی که موجب پیشرفت مقاصد امنیت ملی مجری می‌شود» (نای، ۲۰۰۴: ص ۳).

به طور کلی، جنگ نرم عبارت است از: طراحی و بهره‌گیری هدفمند از تبلیغات و دیگر اقدامات که هدف اصلی طراحان آن، اثرگذاری و نفوذ در باورها، اعتقادات، عواطف، احساسات، تمایلات و رفتار ملت و دولت‌های متخاصم بی‌طرف و هم‌پیمان،

البته به منظور دستیابی به اهداف ایدئولوژیک و ملی که برای این کار از عملیات روانی استفاده می‌شود. عملیات روانی دو بُعد دارد: اول: ماهیت و منطق درونی که عبارت است از: تلاش برای اثرگذاری بر افکار، احساسات، تمایلات و در نهایت رفتار با بهره‌گیری از ارتباط امتناعی. دوم: منظور و کاربرد این اثرگذاری و تغییر رفتار با توجه به هر دسته از مخاطبان است. در قدرت سخت یا جنگ سخت مبنای کار اجبار است. اما در قدرت نرم یا جنگ نرم مبنای فعالیت اقناع است.

۳- اندیشه‌های جهادی امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) ناظر بر جنگ سخت و مبانی قرآنی آن

امام خامنه‌ای درباره جنگ سخت می‌فرمایند: «در این برهه‌ی تاریخی، بیشتر نگاه‌ها به سمت جنگ نرم می‌باشند، اما ضرورت جنگ سخت و مسلحانه برای حاکمیت تمدن نوین اسلامی بر کسی پوشیده نیست، چنان که می‌بینیم آیات بسیار زیادی در زمینه‌ی دعوت به جهاد و مذمت فرارکنندگان از میادین جهاد در قرآن بیان شده است. همان‌گونه که امام خامنه‌ای نیز در بیاناتشان خطاب به فرماندهان سپاه می‌فرمایند: «کسی خیال نکند که جهاد - همان جهاد مسلحانه را می‌گوییم؛ نه جهاد علمی و مالی و اقتصادی و جهاد در سنگر سازندگی که همه در جای خود محفوظند و فضیلت دارند - تمام شده است. البته فضیلت جهاد مسلحانه با فضیلت‌های دیگر قابل مقایسه نیست» (امام خامنه‌ای (۱۳۷۳)).

در باب اهمیت جهاد مسلحانه و فضایل غیر قابل مقایسه‌ی آن، می‌توان به آیه‌ای از سوره‌ی نساء مراجعه کرد که خداوند می‌فرماید: «لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ، فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً، وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى، وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (نساء/ ۹۵) لازم به ذکر است که خداوند جهاد را همواره با عبارتی چون «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» همراه کرده است (مانند انفال/ ۷۲؛ توبه/ ۲۰ و ۸۱ و ۸۸؛ حجرات/ ۱۵؛ نساء/ ۹۵ و ...) به این معنا که جهاد جانی و مالی توامان سبب موفقیت مسلمانان و ایجاد تمدن اسلامی است.

در آیه (نساء/ ۹۵) خداوند به برتری مجاهدان را بر افرادی که نتوانستند در جهاد شرکت کنند اشاره می‌کند. رهبری نیز با الهام از این نوع آیات، به اهمیت جنگ سخت و حاکمیت تمدن اسلامی تأکید دارد. در ادامه به برخی از مواردی که در حوزه‌ی جنگ سخت، در بیانات امام خامنه‌ای مورد توجه بوده، پرداخته خواهد شد و مبانی قرآنی آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

### ۳-۱- مقابله با تهدیدات و تعرضات نظامی

یکی از مسائل مهم جنگ سخت، بحث مقابله با تهدیدات و تعرضات نظامی است. امام خامنه‌ای در بیانات خود بر تهدیدات نظامی غربیان علیه کشور ما اشاره کرده و بر ضرورت افزایش قدرت دفاعی کشور تأکید می‌نمایند و می‌فرمایند: «طرف مقابل با وقاحت تمام ما را تهدید نظامی می‌کند، آن وقت می‌گویند جمهوری اسلامی قدرت دفاع را از خود سلب کند، موشک نسازد و غیره، اولاً جمهوری اسلامی ثابت کرده که در دفاع از خود کاملاً مقتدرانه عمل می‌کند و در مقابل متجاوز و متعرض می‌ایستد؛ یکپارچگی کامل دارد. ثانیاً جمهوری اسلامی همیشه خود را آماده نگه می‌دارد و این آمادگی را حفظ می‌کند» (امام خامنه‌ای (۱۳۹۴)).

در آیه‌ای از قرآن مجید که به عقیده‌ی بعضی، نخستین آیه‌ی جهاد است، بیان شده است: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (حج/ ۳۹) (به آنها که جنگ بر آنان تحمیل شده اجازه جهاد داده شده است، چرا که مورد ستم قرار گرفته‌اند و خدا قادر بر نصرت آنها است). سپس خداوند متعال به دنبال این آیه در توضیح همان مطلب می‌افزاید: «الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ...» (حج/ ۴۰) (همان کسانی که به ناحق از خانه و کاشانه‌ی خود بدون هیچ دلیلی اخراج شدند جز اینکه می‌گفتند: پروردگار ما الله (و خداوند یکتا) است). این آیات اشاره به این دارد که اگر کسی یا گروهی آغاز کننده حمله‌ای به مسلمانان باشد مسلمانان می‌توانند برای دفاع از خود از تمام توان بهره‌گیرند و خداوند نیز به آن‌ها چنین اجازه‌ای می‌دهد قرآن کریم در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ...» (بقره/ ۱۹۰) (در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند نبرد کنید). اگر این نظر را بپذیریم باز پایه‌ی جهاد بر اساس در

هم شکستن تهاجم دشمن گذارده شده است، و هر انسان عاقلی می داند سکوت در برابر تهاجم دشمن خونخوار با هیچ منطقی نمی سازد (مکارم (۱۳۸۱)، ج ۱۰، ص ۳۵۱). اینکه رهبری دفاع از جمهوری اسلامی را مقتدرانه معرفی کرده و با هر تهدیدی مقابله می کند ریشه در آیات فوق دارد هم قرآن و هم عقل دفاع از خویش را حق طبیعی هر فرد و کشوری می داند. بنابراین مقابله با تهدیدات ریشه قرآنی داشته که رهبری براساس آن به مقابله با تهدیدات کشورهای متخاصم با جمهوری اسلامی می پردازد.

در عصر کنونی، بحث مذاکره در سطوح بین المللی بسیار مطرح می شود. در کنار مذاکرات باید به تهدیدات و مبارزه با تهدیدات استکبار نیز توجه داشتو با آن مقابله کرد همان گونه که امام خامنه ای فرمودند: «مبارزه ی با استکبار و نظام سلطه تعطیل پذیر نیست. این جزء کارهای اساسی و مبانی انقلاب است. یعنی اگر مبارزه ی با استکبار نباشد، ما اصلاً تابع قرآن نیستیم» (امام خامنه ای (۱۳۹۴)).

بحث عدم سازش با استکبار از مواردی است که به صراحت در قرآن اشاره شده و خداوند فرموده است: «فَلَا تَهْتَبُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهِ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكَمُ أَعْمَالَكُمْ» (محمد/ ۳۵) (هرگز سست نشوید و دشمنان را به صلح (ذلت بار) دعوت نکنید در حالی که شما برترید و خداوند با شماست و چیزی از ثواب اعمالتان را هرگز کم نمی کند). علامه طباطبایی در ذیل این آیه می گوید: «پس زنهار که در امر قتال سستی و فتور مکنید، و مشرکین را به صلح و متارکه جنگ دعوت مکنید در حالی که شما غالبید و خدا ناصر شما علیه ایشان است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۳۷۳).

بنابراین اگرچه برخی به مذاکره با استکبار پرداختند اما باید این نکته مورد توجه داشته باشند که مبانی قرآنی و سخنان رهبری، مبارزه با کسانی است که به تهدید علیه نظام جمهوری اسلامی پرداخته و در فکر ضربه زدن به نظام اسلامی هستند و از دشمنی با جمهوری اسلامی دست بر نمی دارند.

### ۳-۲- لزوم وجود نیروهای لایق و مؤمن در حوزه های نظامی

رهبری و مدیریت به معنای رشد و ارشاد و هدایت انسان هاست. قدرت رهبری، همان قدرت بر هدایت و ارشاد آنان است. در مفهوم رهبری علاوه بر راهنمایی و ارشاد، سامان دادن و سازماندهی قوای انسانی و تحریک آن ها در مسیر الهی نیز گنجانیده شده است. از آن جایی که جهاد به عنوان یک وظیفه مهم و خطیر مدیران و والیان مطرح شده است، لازم است که در این باره بحث و کنکاش صورت گیرد؛ چرا که جهاد با دشمن و دفاع از کیان اسلام توسط مسلمانان، در جهان بینی توحیدی به عنوان یک ارزش مطرح است. تحقق عینی این ارزش اسلامی در گرو فرماندهی و رعایت قواعد و اصول نظامی است.

آیاتی از قرآن کریم نیز بر وجود نیروهای مومن و مطیع در عرصه جهاد تأکید می کند، از جمله: «وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (آل عمران / ۱۲۱) و (به یادآور) زمانی را که صبحگاهان از میان خانواده خود برای انتخاب اردوگاه جنگ برای مؤمنان، بیرون رفتی، و خداوند شنوا و دانا است (گفتگوهای مختلفی را که در باره طرح جنگ گفته می شد می شنید و اندیشه هایی را که بعضی در سر می پروراندند می دانست)، مفسران در ذیل این آیه می نویسند: در آن هنگام دو طایفه از مسلمانان (که طبق نقل تواریخ " بنو سلمه " از قبیله اوس و " بنو حارثه " از قبیله خزرج بودند) تصمیم گرفتند که سستی بخرج دهند و از وسط راه به مدینه بازگردند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۶۸) وجود نیروهای ضعیف و سست، مایه شکست می شود این مسئله در جنگ احد به خوبی نمایان شد آن جا که خداوند می فرماید: «إِذْ تَضَعُونَ وَ لَا تَلُوْنَ عَلَى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ...» (آل عمران / ۱۵۳) ((به خاطر بیاورید) هنگامی که از کوه بالا می رفتید و (جمعی در وسط بیابان پراکنده می شدید و) به عقب ماندگان نگاه نمی کردید، و پیامبر از پشت سر شما را صدا می زد (...))، فرار برخی مسلمانان در جنگ احد سبب شکست در احد شد. خداوند در آیه ای دیگر می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا...» (انفال / ۴۵ و ۴۶) (ای کسانی که ایمان آورده اید هنگامی که با گروهی (در میدان نبرد) روبرو می شوید ثابت قدم باشید ... و اطاعت (فرمان) خدا و پیامبرش نمائید و نزاع (و کشمکش) مکنید (...)). این آیه نیز به نترسیدن و نزاع نداشتن نیروهای نظامی تأکید دارد.

در همین راستا امام خامنه‌ای در جمع فرماندهان نظامی به ویژگی‌های فرماندهان لایق اشاره کرده و می‌فرماید: «مجموعه تن‌ها و جان‌ها و دل‌هایی که تحت فرماندهی شما باید کار بزرگ دفاع از عزت و افتخار را انجام دهند، محتاج دانش و خرد و صفات والای انسانی شما هستند. پرهیزکاری و تقوا و حلم و بردباری و صبر و پافشاری و استقامت شما در مقابل دشواری‌ها و غلبه بر موانع میان راه؛ توکل شما به خدای بزرگ و اعتماد به حمایت و کمک او و دیگر خصال والای انسانی، چیزهایی است که شما برای رهبری مجموعه‌های تحت فرماندهی خود به آن‌ها نیاز دارید» (امام خامنه‌ای (۱۳۸۱)).

در میان فرمایشات ایشان، ایمان به یاری خداوند و ایمان به هدف، از ویژگی‌های عقیدتی فرماندهان نظامی بیان شده است. همین خصوصیت ایمان به خداوند و امدادهای غیبی، به انسان، توان پایمردی و مقاومت می‌بخشد. قرآن کریم نیز بر این مطلب تأکید می‌کند و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (انفال/ ۴۵) (ای اهل ایمان! در مقابله با دشمنان پایمردی کنید و به یاد خدا باشید تا رستگار شوید). به عبارت دیگر یکی از مهمترین خصوصیت‌های نیروهای نظامی استوار بودن و زیاد یاد خدا کردن است.

از دیگر ویژگی‌های نیروهای نظامی که امام خامنه‌ای به آن اشاره کردند؛ دانش و خرد و قدرت است، علم و قدرت در قرآن کریم هم، به عنوان دو ویژگی فرماندهی معرفی شده است. زمانی که بنی اسرائیل گرفتار سلطان جبار و مستبد و خودکامه‌ای به نام «جالوت» بودند. اشموئیل یکی از پیامبران بنی اسرائیل، «طالوت» را به عنوان حاکم و فرمانده آنان برگزید. طالوت مرد فقیر و روستایی بود. این گزینش مورد تعجب قوم بنی اسرائیل قرار گرفت. برای رفع این ابهام و تعجب، خداوند روی علم و قدرت طالوت تکیه می‌کند و می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ...» (بقره/ ۲۴۷) (خداوند او را بر شما برگزیده و او را در دانش و نیروی جسمی فزونی داده است). رمز پیروزی در میدان نبرد و مبارزه، ثروت و امکانات مادی نیست، بلکه مهم «علم» و «قدرت» می‌باشد. توانایی و دانایی، رمز اصلی موفقیت یک فرمانده لایق در میدان نبرد است.

### ۳-۲- تقویت و حفظ پایگاه‌های نظامی (عده و عده)

امام خمینی (ره) شاگرد آیت‌الله العظمی شاه‌آبادی بوده و نظریه‌ی ولایت‌فقیه ایشان برگرفته از دیدگاه‌های آیت‌الله شاه‌آبادی در کتاب شذرة المعارف است. ایشان معتقد بودند دین اسلام، دین سیاسی است و اعظم سیاست برای نیل به مقاصد عالی، دو تدبیر است: یکی تحصیل عده و دیگری تهیه‌ی عده. در سیاست عده باید توجه داشت که «لا عده إلا بالاخوة» یعنی زیادی افراد یک جمعیت، مفید نیست مگر به همراهی دل‌ها و برادری. به تعبیر دیگر پشتوانه‌ی ملی تنها با اخوت و برادری و یکرنگی محقق می‌شود (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰، ص ۱۴).

امام خامنه‌ای نیز با تأکید بر تأثیر این اخوت و برادری در میان آحاد مردم بر ناامیدی دشمن فرمودند: «آنچه امروز در مواجهه با این خصومت‌ها برای ملت ایران مهم است، در درجه اول، اخوت و برادری است. هر چه می‌توانند، این اختلافات را کم کنند؛ مردم را در علاقه و امید می‌دهد که به نظام اسلامی دارند، راحت بگذارند و امید آن‌ها را مخدوش نکنند. آحاد ملت با آگاهی خود نمی‌گذارند دشمن سوءاستفاده کند. دشمن، بد و اشتباه فهمیده است.» (امام خامنه‌ای (۱۳۸۱)).

در قرآن کریم نیز آمده است: «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ» (انفال/ ۶۰) (هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان]، آماده سازید و (همچنین) اسبهای ورزیده (برای میدان نبرد)، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از این‌ها را، که شما نمی‌شناسید و خدا آن‌ها را می‌شناسد و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید، بطور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد!) در اینجا خداوند بزرگ فرمان می‌دهد که مسلمانان، بیش از آنکه با دشمن روبرو شوند، به تهیه سلاح بپردازند. طبرسی درباره این آیه می‌گوید: یعنی: هر چه برای شما مقدور باشد، نیروی انسانی و اسلحه تدارک ببینید (طبرسی (۱۳۷۲)، ج ۱۰، ص ۲۱۵۱). لذا هم بر عده و نفرات همدل و همسو تأکید شده و هم عده و ساز و برگ جنگی.

البته لازم به ذکر است که گاهی برای تقویت و حفظ پایگاه‌های نظامی (عده و عده) کشور لازم است صدها کیلومتر دورتر از

مرزهای کشور، مشغول مبارزه با دشمن و نقش برآب کردن نقشه‌های او باشیم. قرآن کریم بر سفر برای جهاد و دفاع از ارزشها تاکید کرده و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا» (نساء/ ۷۱) (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی، سلاح خود را بردارید، پس به صورت دسته‌های پراکنده و نامنظم یا همه با هم به سوی دشمن حرکت کنید). «حذر»، به معنای بیداری، آماده باش و وسیله دفاع است. «ثبات»، جمع «ثبته»، به دسته‌های پراکنده (شامل گروه‌های پارتیزانی که دشمن را گیج و تمرکز فکری او را سلب می‌کند) می‌گویند. مسلمانان باید مرزهای کشور خود را حفظ کنند. عمل به این آیه، رمز عزت و غفلت از آن، رمز سقوط و شکست مسلمانان می‌باشد. لذا این آیه، دستور جامع و همه جانبه‌ای به تمام مسلمانان، در همه قرون و اعصار، می‌دهد که برای حفظ امنیت خود و دفاع از مرزهای خویش، دائما مراقب باشند و یک نوع آماده باش مادی و معنوی به طور دائم بر اجتماع آن‌ها حکومت کند.

### ۳-۳- انگیزه‌سازی جهت ترغیب به شرکت در جهاد

اسلام در جهت ترغیب مسلمین برای شرکت در جهاد، عواملی را مدنظر قرار داده است. از جمله‌ی آن‌ها، تقویت روحیه شهادت طلبی و حتی تمدن‌گرایی اسلام است که با توجه به این موارد، مسلمین با ثمرات جهاد آشنا شده و برای شرکت در آن، ترغیب می‌شوند؛ این مسئله سبب می‌شود که دشمنان از این روحیه مسلمانان ترسیده و کمتر جرات حمله به مسلمانان را داشته باشند.

### ۳-۳-۱- تقویت روحیه‌ی شهادت طلبی

امام خامنه‌ای نیز بر روحیه‌ی شهادت طلبی تاکید داشته و در جملات مختلف می‌فرماید: «شهادت، مرگ انسان‌های زیرک و هوشیار است که نمی‌گذارند این جان، مفت از دستشان برود» (امام خامنه‌ای (۱۳۶۸))، «هر چه داریم، به برکت جان‌فشانی‌ها و فداکاری‌هاست، به برکت روحیه شهادت طلبانه است» (امام خامنه‌ای (۱۳۹۵))، «شهادت، مرگ تاجرانه است» (امام خامنه‌ای (۱۳۸۴)) و ...

این سخنان رهبری ریشه‌های قرآنی دارد و قرآن کریم نیز در آیات مختلف به فضیلت شهادت و ترغیب به آن پرداخته است برای مثال خداوند در سوره‌ی بقره به مقام کشته‌شدگان در راه خدا و هم‌چنین اجر مصیبت‌دیدگان اشاره فرموده و بر ارزش شهادت و حتی ارزش صبر منسوبین به شهدا تأکید می‌کند. خداوند می‌فرماید: «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ، وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ، الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْتَدُونَ» (بقره/ ۱۵۵ الی ۱۵۷) (و کسانی را که در راه خدا کشته می‌شوند مرده نخوانید، بلکه زنده‌اند ولی شما در نمی‌یابید. قطعاً ما شما را به چیزی از ترس و گرسنگی و کاهش اموال و نفوس و فرزندان می‌آزماییم. و تو - ای پیامبر - به شکیبایان نوید ده. همانان که چون پیشامد ناگواری به آنان برسد می‌گویند: ما از آن خدايیم و به سوی او باز می‌گردیم. اینانند که الطافی از جانب پروردگارشان شامل حالشان خواهد شد و در پی آن، رحمتی آنان را فراخواهد گرفت و در نتیجه به سوی حق هدایت خواهند یافت).

این آیه همانطور که مشخص است شهدا را زنده و دارای حیات طیبه معرفی می‌کند و به طور غیر مستقیم بر روحیه شهادت طلبی در راه خدا تاکید دارد.

امام خامنه‌ای نیز در سخنان خود، به مقام شهدا و حتی جاماندگان از قافله‌ی آنان به آیه آل عمران ۱۶۹ اشاره می‌کند: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ، فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَآ هُمْ يَحْزَنُونَ، يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَ فَضْلِهِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ» (آل عمران/ ۱۶۹ الی ۱۷۱) (هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند مپندار بلکه زنده‌اند که نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند، به آنچه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته‌اند شادی می‌کنند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می‌شوند، بر نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش

مؤمنان را تباه نمی‌گرداند شادی می‌کنند).

### ۳-۳-۲- بیان هدف تمدن‌گرایی اسلام

تمدن اسلامی با بعثت پیامبر گرامی اسلام(ص) شکل گرفت که در طول تاریخ اسلام فراز و فرودهایی داشته و با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به اوج خود رسید. امام خامنه‌ای نیز در سال‌های اخیر از واژه‌ای به نام تمدن نوین اسلامی یاد کردند و به این موضوع در بیانیه گام دوم انقلاب نیز اشاره داشتند و فرمودند: گام دوم، انقلاب اسلامی را به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی(ارواح‌نافه) هست، نزدیک خواهد کرد. ایشان فرمودند: «امروز نوبت مسلمین است که با همت خود، تمدن نوین اسلامی را شالوده‌ریزی کنند. همچنان‌که اروپایی‌ها آن‌روز از دانش مسلمین و تجربه‌ی مسلمین استفاده کردند، ما [هم] امروز از دانش جهان برای برپا کردن تمدن اسلامی استفاده می‌کنیم، منتها با روح اسلامی و با روح معنویت. این وظیفه‌ی امروز ما است»(امام خامنه‌ای (۱۳۹۴)).

مسئله حاکمیت مستضعفان بر زمین، با عبارات و بیان‌های مختلفی در قرآن آمده است (رضوی(۱۳۸۶)):

الف: آیه‌ای به نام وعد در قرآن داریم که در آن بیان شده: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (نور/ ۵۵) (خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند وعده می‌دهد که قطعاً آنان را حکمران روی زمین خواهد کرد، همان‌گونه که به پیشینیان آن‌ها خلافت روی زمین را بخشید و دین و آیینی را که برای آنان پسندیده، پابرجا و ریشه دار خواهد ساخت و ترسشان را به امنیت و آرامش مبدل می‌کند، آن چنان که تنها مرا می‌پرستند و هیچ چیزی را شریک من قرار نمی‌دهند. و کسانی که بعد از آن کافر شوند، پس آن‌ها فاسقان‌اند).

ب: «وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ... ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ» (یونس/ ۱۳ و ۱۴) (بعد از آنکه اقوام ستمگر پیشین را هلاک کردیم ... شما را جانشینان زمین قرار دادیم)

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء/ ۱۰۵) (بندگان صالح، وارث زمین می‌شوند).

د: «وَ أَوْثَرْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا» (اعراف/ ۱۳۷) ما مستضعفان را وارث شرق و غرب زمین گرداندیم.

این آیات به طور مستقیم و غیر مستقیم بر حکومت مستضعفان بر زمین اشاره دارند و اینکه تمدن اسلامی و حکومت اسلامی توسط افراد مومن ایجاد خواهد شد و این تمدن جمهوری اسلامی مقدمه‌ای برای تمدن حضرت مهدی(ع) می‌باشد که اعتلای اسلامی در دوران حکومت آن حضرت اتفاق خواهد افتاد.

#### ۴- اندیشه‌های جهادی امام خامنه‌ای(مد ظله العالی) ناظر بر جنگ نرم و مبانی قرآنی آن

همان‌گونه که در بخش مفهوم شناسی بیان شد، جهاد به معنی مبارزه است. در زبان فارسی، جنگ و ستیزه‌گری معنای مبارزه را نمی‌دهد. لذا این مبارزه، مبارزه‌ی علمی، مبارزه‌ی اجتماعی، مبارزه‌ی سیاسی، مبارزه‌ی مسلحانه و ... را شامل می‌شود که از آن به جنگ نرم تعبیر می‌کنیم.

بنابراین اگر انسان مؤمن می‌خواهد با اعمال صالح خود، رحمت و عنایت الهی را جذب نماید، باید همیشه در میدان باشد و احساس وظیفه داشته باشد. مجاهدت در عرصه‌های مختلف، وظیفه‌ی مؤمنین است و همین عامل پیشرفت و پیروزی مؤمنین خواهد شد. ما نباید جهاد را فقط در بحث نظامی خلاصه کنیم، به قول امام خامنه‌ای، «انواع و اقسام عرصه‌های زندگی بشر، عرصه‌ی جهادند، در صحنه‌ی سیاسی هم جهاد هست، در صحنه‌ی فرهنگی هم جهاد هست، در صحنه‌ی تبلیغاتی و ارتباطاتی هم جهاد هست، در صحنه‌های اجتماعی هم جهاد هست» (امام خامنه‌ای (۱۳۸۶)).

لذا ما در این بخش، به بحث انواع جهاد نرم اعم از جهاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و علمی می‌پردازیم و فرمایشات ایشان و مبانی قرآنی آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

## ۴-۱- جهاد سیاسی

دشمن، گاهی عرصه‌ی سیاست را برای رودررویی و نفوذ انتخاب می‌کند و باید توجه داشت که در هر جایی که صحنه‌ی زورآزمایی است، باید در مقابل دشمن ایستاد، تا این که عزم ما بر عزم دشمن پیروز شده و اراده‌مان بر او غالب گردد. چرا که در عرصه‌ی هرگونه جهاد و کارزاری، پشت کردن به دشمن، از نظر اسلام و قرآن ممنوع است.

طبق فرمایش امام خامنه‌ای همان‌گونه که می‌بینیم نسیم بیداری اسلامی در همه جای جهان اسلام وزیده و پا نهادن اسلام به عرصه عمل، به مطالبه‌ای جدی بدل شده است. نظریه «اسلام سیاسی» جایگاهی والا در ذهن نخبگان یافته و در نگاه آنان، افقی روشن و امیدبخش گشوده است. جوانان و جوانمردان بسیاری در کشورهای مسلمان به نام اسلام و در آرزوی حکومت عدل اسلامی به جهاد سیاسی و فرهنگی و اجتماعی روی آورده‌اند و عزم ایستادگی در برابر تحمیل و سلطه بیگانگان مستکبر را در جوامع خود گسترش می‌دهند. بیداری اسلامی، محاسبات استکباری را به هم ریخته و معادلات جهانی مطلوب مستکبران را تغییر داده است (امام خامنه‌ای (۱۳۸۲)).

در این میدان بیداری اسلامی، مسلمانان مدافع شرف و عزت و حقوق پایمال‌شده‌ی خویشند و سنت الهی، پیروزی حتمی آنان را نوید می‌دهد.

از آن جا که دین مبین اسلام، جدایی دین از سیاست را نمی‌پذیرد، شرکت مردم در صحنه‌های سیاسی جامعه‌ی اسلامی را بسیار حائز اهمیت می‌داند. امام خامنه‌ای نیز همیشه بر آن تأکید کرده و به عنوان مثال فرموده‌اند: «ملت ما به برکت عمل به اسلام ناب محمدی (ص) در صحنه‌ی جهاد سیاسی نیز مانند صحنه‌ی جهاد نظامی، از انسجام، ابتکار، نظم و قاعده‌ی درست برخوردار است و نفس زهرآگین دشمنان که از ماه‌ها پیش به قصد دلسرد کردن مردم و جدی نبودن انتخابات را با زبانهای مختلف در همه‌ی تبلیغات فرامرزی خود تکرار می‌کردند، در او کمترین تأثیر را ندارند» (امام خامنه‌ای (۱۳۷۶)).

چرا که در اصل پایه‌های اصلی هر حکومت و قوام آن به تصریح قرآن همین مردم فهیم و بصیر هستند انتخابات مایه عزت ملی و تقویت ملت ایران و مصداق «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يَثِّبْ أَقْدَامَكُمْ» (محمد / ۷) (ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می‌کند و گام‌هایتان را استوار می‌سازد). گفت: دشمن نیز دقیقاً از همین ناحیه ملت ایران را هدف گرفته است؛ خواسته دشمن این است که مردم را نسبت به نظام دلسرد کند و مانع حضورشان در انتخابات شود. اما مردم فهیم انقلاب اسلامی، با مشارکت حداکثری خود که مصداق تعاون در بر است «...وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى ...» (مائده / ۲) (و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید)، در صحنه حاضر می‌شوند و با پرهیز از تفرقه و اختلاف «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اَخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ...» (آل عمران / ۱۵۰) (و چون کسانی باشید که پس از آنکه دلایل آشکار برایشان آمد پراکنده شدند و با هم اختلاف پیدا کردند)، حماسه سیاسی را رقم می‌زنند که این مشارکت و حضور قطعاً انقلاب و نظام اسلامی را بیمه خواهد کرد.

خداوند متعال در سوره‌ی انفال نیز با تأکید بر این نکته که افراد، جامعه را می‌سازند و هر گونه تحول مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه‌ی تحول فکری و فرهنگی افراد است، فرموده است: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (انفال / ۵۳) (این به خاطر آن است که خداوند هیچ نعمتی را که به گروهی داده تغییر نمی‌دهد جز آنکه آنها خودشان را تغییر دهند، و خداوند شنوا و داناست). لذا در تحلیل سرنوشت جوامع، محور، روحیه‌ی مردم است، نه شانس، خرافات، نظام‌های حاکم، جبر تاریخ و ... «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (امام خامنه‌ای (۱۳۷۶)).

## ۴-۲- جهاد فرهنگی

نیاز امروز جامعه بشری به گوهر جهاد، آن هم از نوع «جهاد فرهنگی» نیازی مبرم و حیاتی است. هرچه هجوم فرهنگی و تبلیغات انحرافی و عوامل غفلت‌آفرینی در رسانه‌های شیطانی، بیش‌تر و گسترده‌تر و قوی‌تر باشد و قلب و روح و روان انسان‌ها، بیش‌تر در تیررس اعوان و انصار شیطان قرار گیرد، ضرورت جهاد فرهنگی بیش‌تر و شدیدتر احساس می‌شود.

«جهاد فرهنگی»، تلاشی بزرگ و مقدس برای نگهبانی از افکار الهی، نگاه الهی، عواطف عالی انسانی و آرمان‌های بلند اجتماعی و سلامت عقل و اندیشه و قلب و احساس جامعه بشری است. این جهاد، فقط دفاعی و برای جلوگیری از بیماری‌های روحی،

روانی نیست، بلکه انسان وظیفه دارد برای پیشگیری از این گونه امراض و رهایی گرفتاران و آزادی اسیران جامعه بشری بکوشد و خود و دیگران را از سقوط و هبوط در دام‌های شیطان حفاظت کند. این جهاد، مرز نمی‌شناسد و محدود به مرزهای ایران و کشورهای اسلامی و منطقه خاص نیست، بلکه کوششی با انگیزه معنوی برای تحول فکری، اخلاقی در سراسر جهان است (مهدی‌پور (۱۳۸۷)).

امام خامنه‌ای نیز با تأکید بر اهمیت جهاد فرهنگی فرموده‌اند: «کارزار فرهنگی از کارزار نظامی اگر مهم‌تر نباشد و اگر خطرناک‌تر نباشد، کمتر نیست (امام خامنه‌ای (۱۳۹۲))، ایجاد فرهنگ و اندیشه‌ی صحیح در جامعه جهاد است (امام خامنه‌ای (۱۳۸۱))، کار سیاسی، باید پشتوانه‌ی جهاد نظامی داشته باشد و هر دوی این‌ها، بدون کار فرهنگی بی‌ثمر خواهد بود (امام خامنه‌ای (۱۳۶۹)) و ...».

مبارزه‌ی فرهنگی، مبارزه‌ی واجب‌تر از واجب است تا بتوان اثرات سایر مبارزه‌ها را دید. «جهاد فرهنگی»، جهادی کبیر است و کسی می‌تواند در این جهاد پیروز شود که گوش به سخنان کفر جهانی نسپرد و به فرهنگ قرآن مجهز باشد. امام خامنه‌ای بارها بر بحث جهاد کبیر تأکید داشته‌اند و آن را عدم اطاعت از دشمن تفسیر نموده و فرموده‌اند: «دشمنان انقلاب می‌خواهند کاری کنند که نظام اسلامی از عناصری که در درون او است و مایه‌ی اقتدار او است، تهی بشود و خالی بشود. وقتی ضعیف شد، وقتی عناصر قدرت در او نبود، وقتی اقتدار نبود، دیگر از بین بردنش و کشاندنش به این سمت و به آن سمت، کار مشکلی برای ابرقدرت‌ها نخواهد بود؛ می‌خواهند او را وادار کنند به تبعیت.

این‌جا جای همان جهاد کبیری است که در قرآن آمده: «فَلَا تُطِيعِ الْكٰفِرِيْنَ وَ جٰهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيْرًا» (فرقان / ۵۲) در تفاسیر گفته‌اند مراد از این ضمیر «به»، قرآن است (هم مرحوم طبرسی در «مجمع‌البیان» و هم مرحوم علامه‌ی طباطبائی)؛ اما یک وجه اوضعی در این‌جا وجود دارد که «فَلَا تُطِيعِ الْكٰفِرِيْنَ وَ جٰهِدْهُمْ بِهٖ»، یعنی «بعدم‌الاطاعة»؛ عدم‌الاطاعة یعنی آن مصدری که فعل از آن انشقاق پیدا می‌کند و مستتر در آن فعل است. پس عدم‌الاطاعة شد جهاد کبیر؛ این معنا اقرب به ذهن است؛ حالا من البتّه فحص نکردم ببینم در بین مفسرین کسانی این احتمال را داده‌اند یا نه، لکن به‌رحال این احتمال، احتمال مهمی است. جهاد کبیر یعنی این؛ جهاد برای عدم تبعیت، برای عدم دنباله‌روی از دشمن. پس مسیر و جهت‌گیری این مجلس این است؛ مسیر انقلابی، مسیر انقلابی‌گری، تعقیب راه انقلاب، تحکیم اسلام، تحکیم دین خدا» (امام خامنه‌ای (۱۳۹۵)).

«جهاد فرهنگی» برخلاف درگیری‌های نظامی، مبارزه‌ای کوتاه مدت و موقت و زودگذر نیست. این جهاد، وظیفه جاودانه انسان در صحنه زندگی اجتماعی است. در میدان رزم، در کلاس مدرسه و دانشگاه، در درون بازار، در پشت میز اداره، در محراب و منبر، در درون خانه و کارگاه و کارخانه، جریان دارد و جهادی داوطلبانه و افتخاری و بدون در نظر گرفتن پاداش مادی است.

#### ۳-۴- جهاد اقتصادی

سعی و تلاشی که انسان فطرتاً برای به دست آوردن رزق و روزی خود انجام می‌دهد؛ با تمام جوانب روانی آن در اسلام و در دو بُعد فردی و اجتماعی مطرح شده است. در زمینه‌ی جهاد اقتصادی فردی در مضامین دین اسلام، تلاش و کوششی که هر شخص برای بهبود وضعیت اقتصادی خود و افراد تحت تکفلش از طریق صحیح آن انجام می‌دهد؛ مورد تکریم و تمجید قرار داده شده است. و از آن تعبیر به طلب رزق حلال و طیب شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَيُحِبُّ الْإِغْتِرَابَ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ» (به درستی خداوند به دیار غربت رفتن برای طلب رزق را دوست می‌دارد). خداوند متعال نیز به عنوان خالق انسان به جنبه‌های روانی این مسأله اشاره نموده و همواره انسان را مورد تفقّد و دلداری قرار داده است و در آیات متفاوت قرآن کریم تحت عنوان رزاق و روزی‌ده انسان، وی را مورد خطاب قرار داده و توصیه‌هایی نموده است.

امام خامنه‌ای نیز معتقدند که اگر امت اسلامی، کارهای جهادی را سرلوحه امور اقتصادی خود قرار دهد، قطعاً به شکوفایی اقتصادی خواهد رسید. همان‌طور که در قرآن کریم آمده است: «وَ الَّذِيْنَ آمَنُوْا وَ هَاجَرُوْا وَ جَاهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ الَّذِيْنَ اٰوَوْا وَ نَصَرُوْا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيْمٌ» (انفال / ۷۴) (و آنها که ایمان آوردند و هجرت نمودند و جهاد در راه خدا کردند، و آنها که پناه دادند و یاری کردند، آنان مؤمنان حقیقی‌اند، برای آنها آمرزش (و رحمت خدا) و روزی شایسته ای است).

ایشان در مقوله‌ی جهاد اقتصادی، همواره بر اقتصاد مقاومتی تأکید دارند، چرا که دشمن می‌خواهد اقتصاد کشور را خراب کند تا وضع مردم بد شود و ناراضی شوند. لذا این وظیفه‌ی تمام مسئولین و آحاد مردم است که در مقابل این وضعیّت ایستادگی کند. اقتصاد مقاومتی یعنی این انقلاب نشان بدهد که هویت درونی این کشور و این ملت قادر است خود را اداره کند و رشد و تعالی بدهد. مبانی قرآنی این اندیشه را نیز می‌توان آیه‌ی نفی سبیل «... وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء/ ۱۴۱) (خداوند هرگز برای کافران نسبت به مومنان راه تسلطی قرار نداده است) و هم‌چنین آیه‌ی «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران/ ۱۳۹) (و سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید اگر ایمان داشته باشید!) دانست. به عبارت دیگر نظام اسلامی باید به اندازه‌ای به لحاظ اقتصادی قوی شود که کافران نتوانند بر آن‌ها مسلط شوند و مومنان نباید ناراحت و سست شوند بلکه باید بر ایمان خود بیفزایند و با تلاش فراوان مشکلات اقتصادی را حل کنند.

طبق فرمایشات امام خامنه‌ای، برای شکوفایی اقتصاد کشور، به کار مجاهدانه احتیاج داریم و با تنبلی، بی‌حالی و کم‌انگیزگی، نمی‌توان کاری از پیش برد (امام خامنه‌ای (۱۳۹۸)).

#### ۴-۴- جهاد علمی

امام خامنه‌ای بارها در جمع جوانان بر جهاد علمی تأکید نموده و فرمودند: «جهاد فقط در میدان جنگ نیست، در میدان علم هم مثل بقیه‌ی میادین زندگی، جهاد لازم است. جهاد یعنی تلاش بی‌وقفه، همراه با خطرپذیری و پیشرفت و امید به آینده» (امام خامنه‌ای (۱۳۸۷)).

مجاهدت علمی امری ضروری برای جوامع اسلامی است. در همین راستا رسول اکرم (ص) ضمن اشاره به برتری و اهمیت کسب علم می‌فرمایند: «طَلَبُ الْعِلْمِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّيَامِ وَالْحَجِّ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى» (ری شهری (۱۳۹۵)، ج ۷، ح ۲۷۴۲) (به دست آوردن علم در نزد خدا از نماز و روزه و حج و جهاد در راه او با فضیلت تر است). تلاشی که انسان در میدان مبارزه با نفس «جهاد اکبر» در قالب نماز و روزه و حج انجام می‌دهد و هم‌چنین کوششی که انسان در میدان کارزار جهاد نظامی انجام می‌دهد؛ در برابر زحماتی که او برای افزایش آگاهی‌هایش و توان علمی‌اش می‌برد ناچیز است. از این روست خداوند به پیامبر خود در قرآن کریم چنین توصیه می‌کند: «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (طه/ ۱۱۴) (بگو پروردگارا علم مرا زیاد کن). یعنی دائماً از خداوند افزایش علم را بخواه این توصیه مستقیماً به پیامبر و به طور غیر مستقیم به مسلمانان است.

امام خامنه‌ای در بیانیه «گام دوم انقلاب» در زمینه‌ی لزوم جهاد علمی می‌فرمایند: «اینک مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش گیرید. سنگ بنای یک انقلاب علمی در کشور گذاشته شده و این انقلاب، شهیدانی از قبیل شهدای هسته‌ای نیز داده است. به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما بشدت بیمناک است ناکام سازید» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷).

#### ۵- نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب ارائه شده مشخص شد که همان‌گونه که امام خامنه‌ای یکی از ارکان اصلی تمدن اسلامی را مجاهدت مداوم برشمردند، باید برای رسیدن به اهداف والای انسانی که غایت خلقت انسان بوده است، نه تنها از هیچ تلاش و کوششی دریغ نکرد، بلکه این مجاهدت‌ها را هدفمند قرار داد تا به زندگی با عزت و شرف در دو دنیا نائل آمده و به فلاح و رستگاری برسیم.

خداوند در آیات بسیاری از قرآن، بحث جهاد را مطرح و تأکید نموده که در صورت مجاهدت، حصول موفقیت و دریافت تأییدات الهی قطعی است. در سخنان رهبری نیز اشاره به مقابله با تهدیدات؛ ضرورت وجود نیروهای لایق و مومن؛ تقویت و حفظ پایگاه‌های نظامی شده است که مویدات قرآنی دارد.

همچنین در اندیشه‌های امام خامنه‌ای، بحث جهاد و مجاهدت دائمی، یکی از شاخصه‌های مهم در تمدن نوین اسلام است،

در آیات قرآن کریم نیز بحث مقابله نظامی با دشمن جهاد فرهنگی و علمی و اقتصادی وجود دارد که نمود آن را در سخنان رهبری می توان یافت. به عبارت دیگر مواضع سیاسی و جهادی امام خامنه ای برگرفته و مبتنی بر آیات قرآن کریم است.

## منابع

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «مفردات الفاظ القرآن»، تهران، المكتبة المرتضوية، دوم: ۱۳۶۳.
۲. ری شهری، محمد، «میزان الحکمة»، قم، موسسه فرهنگی دار الحدیث، اول: ۱۳۹۵.
۳. علی اکبر، دهخدا، «لغت نامه»، جعفر شهیدی، تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، اول.
۴. شاه آبادی، محمد علی، «شذرات المعارف»، تهران، ستاد بزرگداشت مقام عرفان و شهادت، اول: ۱۳۸۰.
۵. طباطبایی، سید محمد حسین، «المیزان فی تفسیر القرآن»، سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، پنجم: ۱۳۷۴.
۶. قرشی، علی اکبر، «قاموس قرآن»، تهران، دارالکتب الاسلامیه، اول: ۱۳۷۱.
۷. مکارم شیرازی، ناصر، «پیام قرآن»، تهران، دارالکتب الإسلامیة، اول: ۱۳۸۱.
۸. مصطفوی، حسن، «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، اول: ۱۳۶۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی